

Kadın Yoksulluğu

Ülker Şener, TEPAV, e-posta: ulker.sener@tepav.org.tr.

Özet

Yoksulluk, uluslararası ve ulusal kriterler kullanılarak ölçülmeye ve tanımlanmaya çalışılmasına rağmen, açıklanması ve ölçülmesi zor olan bir kavramdır. Zorluk büyük oranda insanların, toplumların, mekânların ve zamanın farklılıklarından kaynaklanmaktadır. “Kadın Yoksulluğu” makalesinde yoksulluğun farklı tanımlanmaları, kadın yoksulluğunun temel ayırt edici özellikleri, kadın yoksulluğunun istihdam ve sosyal yardımlarla ilişkisi, kadın yoksulluğuyla mücadelede farklı teorik yaklaşımlar tartışılmaya çalışılmaktadır. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından tanımlanan İnsani Yoksulluk Endeksleri değerlendirilerek, Amartya Sen’in yoksulluğu çözümlenmede kullandığı kuramsal ve kavramsal çerçevenin kadın yoksulluğunun anlaşılmasındaki rolü ortaya konmaktadır. Sen yoksulluğu bir “gelir azlığı” ya da “gelir yetersizliği” olarak nitelendirmektense “kapasite-yapabilme yetersizliği” olarak tanımlamaktadır.

Kadınlar yoksulluğu farklı biçimlerde, farklı zamanlarda ve farklı mekanlarda yaşarlar. Genel olarak toplumda, kadın ile erkek ve kadınlar arasında var olan yapısal eşitsizlikler kadının yoksulluğu deneyimleme biçimlerini ve görece yoksulluğu farklılaştırır. Kadınlar ve erkekler yoksulluğu farklı bir biçimde yaşamakta, yoksulluk süreci kadın ve erkekleri farklı biçimlerde etkilemektedir. Kadın yoksulluğunun ayırt edici özelliklerinden birinin çalışma yaşamındaki eşitsizlikler olduğunu ortaya koyarak, bu çalışmada Türkiye’de kadın yoksulluğu ve istihdama dair şu sorulara cevap aranmaya çalışılmaktadır: İşgücüne katılım ile yoksulluk arasında kadınlar açısından nasıl bir ilişki kurulabilir? Kimler istihdamda, kimler istihdamın dışında yer alıyor? Yoksul (mülksüz) aileler ya da sınıfsal aidiyetler kadınların istihdam içindeki yerini nasıl belirliyor? Kadının ve ailenin geliri ile kadının çalışması arasında nasıl bir bağlantı var?

İşgücü piyasasına katılımın düşük olmasına ve eğitim imkanlarından yararlanmamaya paralel olarak toplumsal cinsiyet rollerinin biçimlendirdiği kadın olma durumu, geleneksel kadın rol modeliyle yetiştirilmek, kadına gelir elde etmek için zaman kalmamasını beraberinde getirmektedir. İşgücü piyasasının kadınlara yönelik ayrımcı tutumları da kadın yoksulluğunu artırmaktadır. Kadının, doğurganlık ve bakım işleri nedeniyle işe yeterince düzenli gelemeyeceği, erkekler kadar verimli çalışamayacağı düşünülmekte, işyerinde kadınlardan “kadın rollerine” uygun işleri yapması beklenmekte ve kadınla erkeğin birlikte çalışmasına eleştirel bakılabilmektedir.

Yazıda kadın yoksulluğuyla mücadeleye ilişkin geliştirilen farklı teorik yaklaşımlara da yer verilmiştir. Bunlardan ilki ekonomik büyümenin yoksulluğu azaltacağı anlayışına dayanır ve bu yaklaşım, yoksulluğu genel olarak ele almakta, kadın yoksulluğu için alternatif modeller geliştirmeye gerek duymamaktadır. İkinci görüş cinsiyet eşitliği anlayışının ekonomik kalkınmayla ilişkilendirilmesi ve hane içi geçim stratejilerinin bir kaynak olarak dikkate alınmasıdır. Son yaklaşım ise kadın yoksulluğunu azaltma stratejisini yoksulluktan çok cinsiyetler arası eşitsizlikleri ortadan kaldırma üzerine kurmayı öngörmektedir. Yazı bu yaklaşımların ötesine geçerek kadın yoksulluğuyla mücadelede geliştirebilecek politika önerileriyle sonuçlanmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Yoksulluk, kadın yoksulluğu, yoksulluğun kadınlaşması, kadın istihdamı, kayıt dışı istihdam, sosyal yardım.

Women Poverty

Abstract

Although poverty is defined and measured using international and national criteria, it is a difficult concept to explain and measure in all its dimensions. Difficulties arise to a large extent from differences between people, communities, spaces and time. In "Women Poverty" article, different identifications of poverty, the key features of women poverty, the relationship between women poverty, employment and social assistance and theoretical approaches to combat women's poverty are discussed. The paper, discussing first the UNDP's Human Poverty Indices (HPI), argues that Amartya Sen's conceptual theoretical framework could be very crucial in understanding and analyzing women's poverty. Sen rather than income deficiency or income insufficiency, defines poverty as capacity-capability deficiencies.

Women experience poverty differently in different times and different places. In general, in a society existing structural inequalities between women and men as well as inequalities among women differentiate the way women experience poverty and their relative poverty. Arguing that inequalities in work life principally determine women's poverty, this study tries to answer the following questions regarding poverty and employment: with regards to women's poverty, how could labor force participation and poverty be linked? Who are employed and who are outside of employment? How does class determine women's labor market status? Do the households living under poverty and lacking property present a different picture? What kind of a link exists between women's and households' income and women employment?

In addition to having low participation rates in the labor market as well as lacking educational opportunities, being a woman, grown with traditional women roles shaped by gender roles leave women without enough time for work to earn income. Discrimination in the labor market increases women poverty. Due to maternal leave and care responsibilities women are thought as they would suspend their work and cannot work as efficient as their male counterparts, women are usually expected to do the 'female type of jobs' and considered that they cannot be coworkers of men.

In the paper, there is also a discussion on several theoretical approaches regarding the policies designed for fighting poverty. The first approach is based on the understanding that economic growth reduces poverty, which does not require any specific solution to women poverty. The second links gender equality with economic development and takes into account households' survival strategies as a critical resource. The third approach, on the other hand, focuses on eradicating gender based inequalities to fight with women poverty rather than reducing poverty by standard gender blind strategies. Going beyond these three approaches, the study concludes with some policy recommendations.

Keywords: Poverty, women poverty, feminization of poverty, women employment, unregistered employment, social assistance.

Giriş

Yoksulluk son yıllarda farklı kavramsallaştırmalarla birlikte yeniden tartışılmaktadır. Farklı kavramsallaştırmalara ihtiyaç duyulması yoksulluğun tanımlanmasındaki zorluklardan kaynaklanmaktadır. Zorluğun gerisinde görelilik, ya da "neye ya da hangi ölçütlere göre" sorusu yer almaktadır. Ölçütler doğal olarak koşullara, kültürlere, kişilere ve önceliklere göre farklılık göstermektedir. Günümüz itibarıyla yoksulluk çalışmalarında, politika geliştirme süreçlerinde iki tanımlama biçimi karşımıza çıkmaktadır. İlki yoksulluğun gelir ve tüketim, ikincisi ise yaşam koşulları (sağlık, beslenme, eğitim, boş zaman, vb.) üzerinden tanımlanmasını içermektedir. Gelir üzerinden yapılan tanımlama mutlak ve görelilik olarak kavramsallaştırılmaktadır. Mutlak yoksulluk (uluslararası yoksulluk düzeyi) insanın yaşamını sürdürmesi için gerekli temel besin maddelerini tüketmemesidir. Besin maddesi tüketmemenin parasal karşılığı günlük 1.25 doların altında gelir elde edilmesidir. Görelilik yoksulluk (ulusal yoksulluk düzeyi) ise bir toplumda kabul edilebilir tüketim düzeyinin altında kalmayı tanımlamaktadır.

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından hem gelişmekte olan hem de gelişmiş ülkeler için temel gereksinimler tanımlanmıştır. Gelişmekte

olan ülkeler için hazırlanan İnsani Yoksulluk Endeksinde (HPI-1) beklenen yaşam süresi, eğitim, ekonomik ve sosyal imkânlar gibi temel gereksinimlere yer verilmiştir. UNDP geliştirmekte olan ülkeler için beklenen yaşam süresinde 40 yaşı baz almış ve bu yaşın altındaki yaşam süresini insani yoksulluğun göstergesi olarak değerlendirmiştir. Eğitime ilişkin yetişkinler arasında okuma-yazma bilmeme oranı; ekonomik ve sosyal imkânlar çerçevesinde ise sağlıklı içme suyuna sahip olmayan nüfus, günlük 1.25 dolar ile 2 doların altında gelire geçinen ve ulusal yoksulluk düzeyinin altında kalan nüfusa ve 5 yaşın altında olup yeterli beslenemeyen nüfusa bakmaktadır.¹

UNDP gelişmiş ülkeler için ise İnsani Yoksulluk Endeksi 2 (HPI-2)'yi hazırlamıştır. Burada 60 yaşından daha fazla yaşam imkânına sahip olmayan, işlevsel okuma yazma becerisi sınırlı nüfus, uzun dönem işsizlik oranları, ortalama gelirin % 50 sinden daha azına sahip ve günlük 4 doların altında ile günlük 11 doların altında bir gelire geçinen nüfus ölçüt olarak belirlenmiştir.²

Yoksulluğu tanımlamak-anlamak açısından Amartya Sen tarafından yapılan çözümlenmelere bakmak da yararlı olacaktır. Sen yoksulluğu bir "gelir azlığı" ya da "gelir yetersizliği" olarak nitelendirmektense "kapasite-yapabilme yetersizliği" olarak tanımlamaktadır. Sen'e göre gelir iyi bir yaşam sürdürmemizi sağlayan faktörlerden sadece biridir. Gelirin yaşam seviyesine yansıtılabilmesi için dört faktörün daha etkili olduğunu belirtmiştir: kişisel farklılıklar ve yapabilirlik engelleri, insanların farklı fiziksel özelliklere sahip olması (engellilik, hastalık gibi) nedeniyle farklılaşan ihtiyaçları; çevreye-doğaya ilişkin faktörler (iklim, vb.); sosyal koşullar ve kişisel yapabilirlik (kamusal hizmetler sağlık ve eğitime erişebilme, yaşanan ortamda şiddet olup-olmaması vb.) ile farklılıkların ilişkisel görünüşleri, yani toplumlar-kültürler arasındaki algılayış-değerlendirme farklılıkları (Sen, 2007).

Kadın Yoksulluğunun Ayırt Edici Özellikleri

Kadın yoksulluğu çok boyutlu bir sorundur. Kadınlar yoksulluğu farklı biçimlerde, farklı zamanlarda ve farklı mekânlarda yaşarlar. Genel olarak toplumda, kadın ile erkek ve kadınlar arasında var olan yapısal eşitsizlikler kadının yoksulluğu deneyimleme biçimlerini ve görece yoksulluğu farklılaştırmaktadır (Bradshaw ve Linnekar, 2003).

Yoksulluk elbette sadece kadınları ilgilendiren bir sorun değildir. Yoksulluğun zamana ve mekâna bağlı olarak göçmen olmakla, belli etnik gruplara-azınlıklara ya da belli bir sosyal sınıfa mensup olmakla da ilişkisi olabilir. Ancak bütün bu grupların içinde yer alan kadınlar ve erkekler yoksulluğu farklı bir biçimde yaşamakta, yoksulluk süreci kadın ve erkekleri farklı biçimlerde etkilemektedir.

Bu durum, politika alanında da yansısını bulmuş ve 1995'te 4. Dünya Kadın Konferansı Eylem Planında "yoksulluğun kadınlaşması" ifadesi yer almıştır. Yoksulluğun kadınlaşması kavramı ilk olarak Birleşik Devletlerde yalnız yaşayan kadınların ve/veya tek ebeveynli ailelerin (kadın+çocuk) daha yoksul olduğuna ilişkin ampirik çalışmaların sonucunda ortaya çıkmıştır. Aile yapısının değişmesi, boşanmaların artması, tek ebeveynli aile sayısındaki artış ve kadınların evin reisi olması, evlilik dışı çocuk sahibi olma oranının artması ve çocuklara kadınlar tarafından bakılması gibi nedenler yoksulluğun kadınlaşmasını açıklamak için kullanılmıştı (McLanahan ve Kelly, 1999). "Yoksulluğun kadınlaşması" kavramı, kadınlar arasındaki farklılıkları görmediği, hane reisinin kadın olmasının her koşulda yoksulluğu beraberinde getirmediği (Chant, 2003; 2006), kadınların farklı konumlanışlarını hiçe saydığı için eleştirilmiştir (Bradshaw ve Linneker, 2003). Ayrıca yoksulluğu demografik süreç üzerinden analiz ettiği, sınıfsal konumlar, etnik kimlik vb. faktörleri göz ardı ettiği için de eleştirel yaklaşılmalıdır.

Kadın yoksulluğunu anlamak için genel yoksulluğa göre belirleyici özelliklerini ortaya koymak gerekir. Buvinic'e (1998) göre kadın yoksulluğunun iki belirleyici özelliği bulunmaktadır: kadınların işgücü piyasasındaki konumu ve eğitim imkânlarından yararlanma durumu. İş piyasasında kadınların ikincil konumda olduklarını gösteren pek çok veri mevcuttur: işgücü piyasasına katılımın düşük olması, katılım sağlandığında düşük ücretli işlerde istihdam edilme, kayıt dışı sektörde çalışma, fason çalışma, ücretsiz aile işçisi olma, elde edilen gelir üzerinde, (özellikle kırsal alanlarda), söz sahibi olmama-gelirden yoksunluk vb. gibi göstergeler bu farklılıkları belirlemektedir.

İşgücü piyasasına katılımın düşük olmasının yarattığı sonuç kadının erkeğe ömür boyu bağımlı kalmasıdır. İstihdama katılımın düşük olmasına paralel bir biçimde istihdamın sağladığı olanaklardan doğrudan değil eş üzerinden yararlanmak (sağlık güvencesi, emeklilik vb.) bu bağımlılığın temel sonuçlarıdır.

Enformel sektörde yoğun olarak kadınlar çalışmaktadırlar. Eğitim olanaklarından yeterince yararlanamamaları nedeniyle kadınların mesleki becerilerinin eksik olması, kadınların aile içindeki konumu (asıl gelir getiricinin erkek olması nedeniyle düşük ücretli çalışmaya rıza göstermeleri), işgücü piyasasının uysal bireyleri olmaları, örgütlenme kapasitelerindeki eksiklikler, uzun çalışma saatlerine, sigortasız çalışmaya ses çıkarmamaları bunun nedenleri arasındadır. Kayıt dışı çalışma ile yoksulluk arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Bir taraftan kayıt dışı sektör geliştikçe yoksulluk/kadın yoksulluğu artmakta, öte yandan yoksulluk arttıkça kişiler güvencesiz işleri kabul etmek zorunda kalmaktadırlar.

Eğitim imkânlarından yararlanamamak yoksulluğu kalıcılaştırmaktadır. Yoksul ailelerde eğitim için öncelik erkek çocuklarına verilmektedir. Özellikle kırla bağlantılı geleneksel aile yapısı, erkek çocuğunu yaşıllıkta dayanılacak bir güç, bakım sağlayacak kişi olarak görürken, kız çocuklarını elde ettiği-edeceği geliri bir başkasına (“ele”) götüren, gelirini kontrol edemez- kullanamaz görmektedir. Kız çocukları gelecek için iyi birer “yatırım” olmadıklarından ikincil bir konuma itilmektedir.

İşgücü piyasasına katılımın düşük olmasına ve eğitim imkânlarından yararlanmamaya paralel olarak toplumsal cinsiyet rollerinin biçimlendirdiği kadın olma durumu, geleneksel kadın rol modeliyle yetiştirilmek, kadına gelir elde etmek için zaman kalmamasını beraberinde getirmektedir. İşgücü piyasasının kadınlara yönelik ayrımcı tutumları da kadın yoksulluğunu artırmaktadır. Kadının, doğum izni ve bakım işleri nedeniyle işe yeterince düzenli gelemeyeceği, erkekler kadar verimli çalışamayacağı düşünölmekte, işyerinde kadınlardan “kadın rollerine” uygun işleri yapması beklenmekte ve kadınla erkeğin birlikte çalışmasına eleştirel bakılabilmektedir (şener, 2010).

Kadın Yoksulluğuyla Mücadeleye Teorik Yaklaşımlar

Kadın yoksulluğuyla mücadeleye ilişkin geliştirilen farklı teorik yaklaşımlar bulunmaktadır. Bunlardan ilki ekonomik büyümenin yoksulluğu azaltacağıdır. Bu yaklaşım yoksulluğu genel olarak ele almakta ve kadın yoksulluğu için alternatif modeller geliştirmeye gerek duymamaktadır. Pek çok araştırmacı bu anlayışın, eşsizlikleri azaltmadan, kadınları ekonomik büyümeyi sağlamak, verimliği artırmak için kullandığını ileri sürmekte ve ekonomik büyümenin kendiliğinden yoksulluğu, eşsizlikleri azaltmayacağını ya da refahı artırmayacağını savunmaktadır (Bradshaw ve Linnekar, 2003). Yoksulluğu artık geçici, işsizliğe bağlı, istisnai değil, tersine kuşaklar arasında aktarılan, kalıcı ve yapısal bir gerçeklik olduğu ve ekonomik büyüme ve istihdam artışını sağlama gibi “çözüm”lerin, yoksulluğu hafifletmekte etkili olamadığı belirtilmektedir (Bora, 2007).

İkinci görüş cinsiyet eşitliği anlayışının ekonomik kalkınmayla ilişkilendirilmesi ve hane içi geçim stratejilerinin bir kaynak olarak dikkate alınmasıdır. Bu anlayışa göre eğitime ve sağlığa yapılan yatırımlar sadece üretkenliği artırmak için değil sosyal refah için de kullanılmalıdır. Bu anlayış yoksulluğu ölçerken ve izlerken ekonomik göstergelerin yanı sıra sosyal göstergelere de bakan Dünya Bankasının Yoksulluğu Azaltma Strateji Dokümanı ile de uyum içindedir.

Bu çerçevede UNDP tarafından geliştirilen Toplumsal Cinsiyete İlişkin Gelişme

Endeksine (*Gender Related Development Index*) bakılabilir. Endekste kadın ile erkeğin durumunu birbirlerine göre anlamlandırmayı öngören üç temel gösterge kullanılmaktadır: ortalama yaşam beklentisi, eğitim ve ortalama gelir. Bu göstergeler kadın yoksulluğunu anlamaktan çok kadın-erkek arasındaki toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizlikleri ifade etmektedir. Endekse baktığımızda eşitsizliklerin hangi alanlarda yoğunlaştığını görmek mümkün olmakta ancak bu eşitsizliklerin yoksulluğu yaratma biçimleri-yoksullukla ilişkisi örtük kalmaktadır. Örtük kalan, bir bakıma kadının erkeğe bağımlı olma durumudur (kadınların erkek üzerinden yaşamlarını kurmaları, gelir elde etmeseler bile haneye gelen gelirden yararlanmaları gelire bakarak çıkarsamalar yapmamızı güçleştirmektedir. Erkeğin kadından üç kat daha fazla gelir elde etmesi kadınların erkeklerden üç kat daha yoksul olduğunu göstermemektedir). Cinsiyet eşitliği anlayışını ekonomik kalkınmayla ilişkilendiren yaklaşıma yöneltilen temel eleştiri kadın ve toplumsal cinsiyet eşitliğini merkeze almak yerine ikincil bir yer vermesidir (Bradshaw ve Linneker, 2003). Kadına ve toplumsal cinsiyet eşitliğine ilişkin politikalara, kadın yoksulluğuna özel bir yer vermemesi, genelin içinde, onun bir parçası olarak değerlendirmesi, özgül yanlarını görmemesidir. Amartya Sen'in yoksulluğu "çeşitli yetilerden mahrum olma"(Buğra ve Keyder, 2007) , "insanın olanakları" (Bora, 2007) "kişisel yapabilirlik" yaklaşımı da bu çevrede değerlendirilebilir.

Bakacağımız son yaklaşım ise kadın yoksulluğunu azaltma stratejisini yoksulluktan çok cinsiyetler arası eşitsizlikleri ortadan kaldırma üzerine kurmayı öngörmektedir. Bu anlayış kadınlar için farklı bir Toplumsal Cinsiyet Dokümanı hazırlanmasını talep etmektedir. Dünya Bankasının politikalarını ve onun öncülüğünü yaptığı neo-liberal anlayışları reddetmekte, kadınların görece yoksul olmalarının kökenlerine inen alternatif bir cinsiyet-odaklı politika üretmeye-oluşturmaya çalışmaktadır. Yaklaşıma yöneltilen temel eleştiri kadın çalışmalarını-toplumsal cinsiyet yaklaşımını marjinal bir konuma itmesi ve kadın hareketini bölmesidir (Bradshaw ve Linnekar, 2003).

Yoksulluk üzerine yapılan çalışmalar çoğunlukla göstergeler oluşturularak durumun tespit edilmesi, istatistiksel verilerin toplanması, yoksulluk içinde yaşayan nüfusun tespit edilmesi vb. niceliksel yöntemleri içermektedir. İstatistiklerde hane ve hane halkı geliri baz alınmaktadır. Oysa kadın yoksulluğunu anlamak için hanenin içine girmek, hane içindeki ilişkilere (güç ilişkilerine) bakmak gerekmektedir. Kadınların yoksulluğu deneyimlemelerindeki farklılıklar kaynağını hane içindeki konumlarından almaktadır. Bu noktada sorulması gereken temel sorular şunlardır:

- Aile içindeki bireyler hane gelirini ve kaynaklarını eşit bir biçimde mi paylaşırlar?

- Hane geliri üzerindeki kontrol, denetim ve yönetim eşit bir biçimde mi gerçekleşir?
- Hane gelirinin artması ya da azalması gelirin kontrolünü ve yönetimini nasıl etkiler ya da her gelir düzeyinde erkek mi hane gelirini yönetir?
- Hane içinde emeğin yeniden üretimi için gerekli olan işler eşit bir biçimde mi yapılır?

Kadın yoksulluğunu anlamak için üretken kaynaklara (eğitim, sağlık koşullarından, finansal kaynaklara, yeterli zamana sahip olmaya kadar bir dizi değişkeni içinde barındıran kaynaklara) ulaşmaya, hane geliri ve harcamaları üzerindeki kontrole, tüketimde cinsiyetler arası yaşanan farklılaşmaya (beslenme önceliğinin erkeğe ve erkek çocuklarına verilmesi), kaynakların kullanımına vb biri dizi faktöre bakmak gerekir. Bu noktada belirtilmelidir ki, ailenin geliri arttıkça erkeğin geliri daha fazla kontrol ettiği, yönettiği ancak gelirin azalması durumunda bu kontrolün ve yönetimin, özellikle temel ihtiyaçları karşılama yönündeki sorumluluğun kadına devredildiği görülmektedir (Combat Poverty Agency, 2002). Zenginlik erkeğin, yoksulluk kadının idaresine bırakılmaktadır.

İstihdam ve Yoksulluk

Kadınların işgücüne katılımının düşük olduğu ve bunun da kadın yoksulluğunu artırdığı en fazla dile getirilen argümanlardandır. Ancak işgücü piyasasına katılım ya da çalışmanın kendisi kimi koşullarda yoksullukla mücadelede faydasız kalabilmektedir. Yapılan çalışmalar, yoksul kategorisinin dışında yer almak için öngörülen gelir ile çalışma sonucunda elde edilen gelirin karşılaştırmasının, kimi durumlarda çalışmanın kendisinin yoksul kategorisinden çıkmak için yeterli olmadığını göstermektedir. “Çalışan yoksullar” olarak kavramsallaştırılan bu durum hem işlerin düzensiz olması hem de düzenli olsa bile ücretlerin düşüklüğü nedeniyle çalışanların da kalıcı yoksulluk içinde kaldığını göstermektedir. 2004 yılında 550 milyon çalışan günlük 1 doların altında yaşamını sürdürmekteydi ve bu çalışanların %60’ını kadınlar oluşturmaktaydı (ILO, 2004). 2010 yılında günlük 1,25 doların altında yaşamını sürdürmekte çalışan yoksul sayısı 616 milyondur (ILO, 2011). Kadınlar söz konusu olduğunda, çalışmanın yarattığı ek masraflar, eğer çocuğu varsa onun bakımının sağlanması, hasta bakımı ve benzeri ev bakım yükümlülükleri çalışmayı da gereksizleştirebilmektedir (maliyet-kâr analizinde kârın tatmin eder düzeyde olmaması). Bakım hizmetlerinin sadece kadının yükü olarak görülmesi kadınların elde ettiği gelir ile bakım hizmetleri maliyetlerinin karşılaştırılmasını beraberinde getirmektedir (böylesi bir karşılaştırma erkekler için yapılmamaktadır). Kadın emeği üzerinden yapılan

karşılaştırmanın bir nedeni bakım emeğinin kadınla bağdaştırılması ise, bir diğer nedeni işgücü piyasasında kadınların erkeklere göre daha geçici olmaları, işe daha sık ara vermeleri ve ücret düzeylerinin daha düşük olmasıdır. Ancak işgücü piyasasındaki konumlanışın da ev içi işbölümünün bir sonucu olduğu, bunların birbirlerini beslediği, göz önünde tutulmalıdır. Türkiye'ye bakıldığında, 2008 yılı verilerine göre, çalışanlar arasında yoksulluğun %15, kentlerde bu oranın %8 olduğu görülmektedir (Ataç ve Işık, 2012).

Daha önce de ifade edildiği üzere yoksulluk salt cinsiyet temelli bir sorun değildir. Örneğin işgücü piyasasına bakıldığında kadınlar arasında da homojenlik bulunmamaktadır: bir tarafta eğitilmiş, kariyer yapan, yüksek ücretli kadınlar, diğer tarafta ise her türlü güvenceden yoksun kadınlar yer almaktadır. Ancak burada dikkat çektiğimiz konu kadınların erkeklere göre daha yüksek oranda yoksul olması, daha fazla kadının yoksulluk sarmalı içinde bulunması ve geliri düşük olan sosyal sınıflarda ve tabakalarda kadın ile erkeğin yoksulluğu yaşama biçimlerinin farklı olmasıdır. Yoksulluk her iki cinsiyeti de etkilemekle birlikte yoksul ailelerde kadınlar daha çok ve daha uzun çalışmakta; haneyi geçindirenin kadın olduğu ailelerde gelir elde etme olanakları sınırlanmakta, toplumda cinsiyetler arası var olan eşitsizlikler kadının yoksulluğu daha sarsıcı bir biçimde yaşamasını beraberinde getirmektedir.³

Türkiye’de Kadın Yoksulluğu

Türkiye’de kadın yoksulluğunu istatistiksel olarak ortaya koyan çok fazla çalışma bulunmamaktadır. İstatistiklerde hanenin baz alınması hane içindeki farklılıkların göz ardı edilmesi bunun önemli bir nedenidir. Bir diğer neden rakamların ortaya koyduğu büyüklüklerin politika oluşturma noktasında yetersiz kalmasıdır. Politika oluşturmak için yoksulluğu anlamak, işleyiş dinamiklerini açığa çıkarmak gerekmektedir. Son dönemlerde yoksullukla birlikte kullanılan “alt sınıf”, “dışlanma”, “marjinalleşme” “çalışan yoksullar” vb. kavramlar farklılaşan yoksulluğu betimleme sürecinin yansılardır. Kadın yoksulluğu söz konusu olduğunda ise ya kadınların istihdamdaki durumuna ya da bu alanda yapılan niteliksel araştırmaların ortaya çıkardıkları deneyimlere bakılmaktadır.⁴

Niteliksel çalışmalar kadınların yoksulluğu deneyimleme biçimlerini, farklılıklarını ortaya koymakta, yoksulluğun, yaşayanların gözünde “ne olduğunu, ne ifade ettiğini ve nasıl anlamlandırıldığını” açığa çıkarmaktadır. Daha önce de belirtildiği üzere yoksulluk kadınlar için ailenin işleyiş süreçleri içinde ete-kemiğe bürünmekte, görünür olmaktadır. Pek çok araştırmacı tarafından yapılan hane-kadın görüşmeleri-yoksulluk çalışmaları Türkiye’de kadınların yoksulluğu nasıl yaşadıklarını anlatmaktadır. Bu anlatıların ortak özellikleri ev içi yükün artması,

çocuk bakımının beslenme-giydirme kadını hapsedmesi, gelir elde etmek için yoğun bir çaba sarf edilmesi, eve kapanma-dışarıyla bağlantıyı kesme biçiminde özetlenebilir (Bora, 2002). Yoksul kadınların ev içi iş yüklerinin fazla olması, işlerin üstesinden gelmeyi zorlaştırmakta ve çocuk bakımının kız çocuklarına aktarılmasını beraberinde getirmektedir. Böylelikle bir kuşağın mahrumiyeti, diğer kuşağa aktarılmaktadır (Bunivic, 2008).

İstihdama katılım ile yoksulluk arasında kadınlar açısından nasıl bir ilişki kurulabilir? Kimler istihdama katılıyor, kimler istihdamın dışında yer alıyor? Yoksul- mülksüz- ailelerde ya da sınıfsal aidiyetler kadınların istihdam içindeki yerini nasıl belirliyor? Kadının ve ailenin geliri ile kadının çalışması arasında nasıl bir bağlantı var? Aşağıda bu sorulara cevap üretilmeye çalışılacaktır.

Genel olarak yoksulluk arttıkça, yaşamını sürdürmek için emek gücünden başka satacak bir şeyi kalmadıkça, kişilerin işgücüne katılım sağlayacağı söylenmektedir. İngiltere’de işçi sınıfının oluşumu üzerine yazılmış metinler bunu desteklemektedir. Ancak söz konusu kadınlar olunca, ataerkil ilişkilerin varlıklarını koruduğu koşullar olunca, salt bireylerin değil cinsiyetlerin eşitsizliği olunca böylesine bir çıkarsama yapılabilir mi? İşgücü piyasasında kadının konumuna bakmak, kadının erkeğe bağımlılık ilişkisini anlamak açısından, önemli olacaktır.

Türkiye’de kadın istihdamının genel özellikleri şunlardır: kadınların işgücüne katılımı düşük düzeyde gerçekleşmekte, göçle şehre gelen kadınlar istihdam dışında kalmakta, eğitim olanaklarından yeterince yararlanamadıkları için genel ücret düzeyinin düşük olduğu sektörlerde istihdam edilmekte, kırdaki istihdam edilen kadınlar büyük ölçüde ücretsiz aile işçisi olarak, kentte kayıt dışı sektörde asgari ücretin altında ve evde düzensiz-sigortasız fason işlerde çalışmaktadır.

2011 yılı itibarıyla Türkiye’de kadınların işgücüne katılım oranı %28,8’dir. Avrupa Birliği ülkeleriyle karşılaştırıldığında bu oranın son derece düşük olduğu görülmektedir. Kadınlarda tarım dışı işsizlik oranı %17,7’dir. Ücretsiz aile işçiliği kadınlar arasında yaygın bir çalışma biçimidir. 2011 yılında ücretsiz çalışanların toplam istihdam içindeki payı %13,7’dir (TÜİK, 2011).

2008 yılında kadınların %34,4’ü ücretsiz aile işçisi olarak çalışmaktadır. Ancak ücretsiz aile işçiliği kent ile kırsal arasında büyük farklılıklar barındırmaktadır. Tarımda çalışan kadınların %75’i ücretsiz aile işçisi iken, kentte istihdama katılanların sadece %0,05’i ücretsiz aile işçisidir (TÜİK, 2008). Kırsal istihdamın azalmasıyla birlikte kadın istihdamında ücretsiz aile işçiliğinin azalacağı öngörülebilmektedir. Bu azalışın kendiliğinden kentsel alanlarda kadının işgücüne katılımını artıracaklarını ise beklememek gerekiyor. Türkiye’de hali hazırda yaşanan,

kırdan kopan kadının kentte eve kapanması ya da üretimin dışına düşmesidir. Bunun gerisinde ataerkil şekillenişin ev dışında çalışmayı olumsuzlayan bakışı kadar, uygun iş bulma umudunun olmaması, bir başka deyişle Türkiye ekonomisinin yeterli düzeyde istihdam yaratmaması yer almaktadır.⁵

Kayıt dışı istihdam da kadınlar için önemli bir sorun alanını teşkil etmektedir. 2000 yılında kayıt dışı istihdam kırsal kesimlerde %73,8 (kadın %91,4; erkek %64), kentsel yerlerde %28,8 (kadın %30; erkek %28,5) iken 2008 yılında kayıt dışı istihdam kırsalda yüzde 66,6, kadınlarda yüzde 89,1; erkeklerde %55,3 ve kentsel yerlerde % 33,4 kadınlarda %36,6; erkeklerde %32,5' dir (KSGM, 2009). 2011 yılı verilerine göre kayıtdışı istihdam oranı %42,1 iken, kadınlarda bu oran %49,6'dır (TÜİK, 2011). Yine ev eksenli-fason çalışanların büyük bir bölümünü kadınlar oluşturmaktadır. Ev eksenli çalışma toplumsal cinsiyet rollerinin yeniden üretilmesi, atipik istihdam biçimlerinin yaygınlaşması anlamında da önemli bir sorundur. Özellikle eğitim düzeyi düşük olan kadınlar evde yaptıkları ya da dışarıda birkaç saat çalıştıkları işleri tercih edebilmektedir. Trabzon, Van ve Iğdır'da 2012'de yapılan saha çalışması sonuçlarına göre evde çalışan kadınların %73'ü (180 kadından 132'si) evde çalışmaktan memnun olduklarını ifade etmişlerdir. "Neden memnunsunuz?" sorusuna ise %55'i "çocuklarımla, evimle istediğim gibi ilgilenebiliyorum" cevabını vermiştir. Bunu "zamanımı istediğim gibi kullanabiliyorum" cevabı izlemiştir.⁶ Böylelikle ev eksenli çalışanlar ev ile iş hayatını⁷ (gelir elde etme uğraşını) uyumlaştırmaktadırlar. Burada bir taraftan bakım hizmetlerinin getirdiği zorunluluklardan; ancak diğer taraftan kadınların rolleri içselleştirme sürecinden, "aile" olma durumunun yarattığı duygu durumunda bahsedilebilir. Ev eksenli çalışma ile kısmi saatli çalışma biçimleri kısa vadede gelir yoksulluğunu azaltsa da, uzun vadede cinsiyet temelli bakım hizmeti rollerinin ve onunla bağıntılı olarak yoksulluğun kalıcılığını beraberinde getirme riskini içinde taşımaktadır.

Türkiye'de kadınların istihdama katılım oranlarının bu denli düşük olması, ücretsiz aile işçisi olarak çalışmanın yüksek oranda gerçekleşmesi, kadınların aileye-erkeğe bağımlılığını artıran, yaşam seviyesini erkeğin elde ettiği gelire bağlayan bir durumu ortaya çıkarmaktadır. 2008 yılı verilerine göre tek başına yaşayıp yoksul olanların %75,7'sini kadınlar oluşturmaktadır (TÜİK, 2008). İnsani Yoksulluk Endeksinde okuma yazma, okullaşma, sağlık hizmetinden yararlanma vb. verilere bakıldığında, zaman içinde kadınların yaşam koşullarında iyileşme olduğu halde gelirlerinde aynı iyileşmenin meydana gelmediği görülmektedir. İyileşme ailenin gelirine bağlı olarak, erkeğe bağlı olarak ortaya çıkmaktadır.⁸

İş gücüne katılmak, çalışıyor olmak "yoksul olmamak" anlamına gelmese de kadın yoksulluğunu anlamlandırmakta önemli bir göstergedir.

Yoksullukla Mücadelede Kadın (Geliştirilebilecek Politikalar)

Yoksul ailelerde çocuk bakımı, beslenmesi, çocukların giydirilmesi, yaşlı bakımı, elde edilen az gelire temel ihtiyaçların karşılanması ve aileyi rahatlatacak sosyal yardımlara erişim çabaları çoğunlukla kadınlar tarafından yerine getirilmektedir. Sosyal yardımlara kadınlar erkeklere göre daha fazla başvurumaktadırlar (Bora, 2002; Buğra ve Keyder, t.y.). Bunun gerisinde kadınların yoksul olduklarını itiraf etmelerinin daha kolay olması yer almaktadır. Kadınlar kültürel şekillenişten kaynaklı evin geçiminden sorumlu olmadıkları için geçinememeyi kişisel bir başarısızlık olarak algılamamaktadırlar. Diğer yandan ailenin geçiminden sorumlu olmasalar da beslenmesinden, sofraya yemek konulmasından, temizliğinden sorumlu olduklarından daha fazla çaba sarf etmek zorundadırlar. Kadınlar yoksulluk nedeniyle ev işlerinin çok ağırlaşması, aileyi besleyememek nedeniyle ezilirken erkekler evi geçindiremedikleri için ezilmektedirler (Bora, 2002). Yoksul ailelerde kadın tüm zamanını ailenin ihtiyaçlarını karşılamak için seferber eder. Bu çoğu zaman sosyal yardım sağlamak biçimine bürünür ve erkeğin rıza gösterdiği noktada geçici işlerde ev temizliği, bina temizliği biçiminde olabilmektedir.

Yapılan araştırmalar kadınların elde ettikleri gelirleri büyük ölçüde aile için, ailenin temel ihtiyaçlarını karşılamak için kullandığını göstermektedir. Kadınların geliri sosyal yararı, erkeklerin elde ettiği gelirden daha fazla artırmaktadır. Brezilyada yapılan bir araştırma kadınların kontrol ettiği gelirin erkeklere oranla çocuklara 20 kat daha fazla yarar sağladığını göstermiştir. Benzer sonuçlar başka ülkelerde, örneğin İrlanda'da da, ortaya konulmuştur.⁹ Araştırmalar Türkiye'de de kadının elde ettiği gelirin tamamına yakını ev ve çocukları için harcadığını göstermektedir (Kümbetoğlu, 1994). Bu nedenle kadınların elde ettikleri geliri artırmak ailenin yoksulluğunu azaltmak, çocukların daha iyi eğitim almasını, sağlık olanaklarından daha fazla yararlanmasını sağlamak anlamına gelmektedir.

Yoksulluk söz konusu olduğunda yaygın bir biçimde dile getirilen "dayanışmacı geniş aile bağları" savının sorgulanması gerektiği alan çalışmalarında gözlemlenmektedir (Buğra ve Keyder, 2003). Dayanışmacı aile bağlarının işleme olmasının gerisinde yoksulluğun artık geçici bir durum olmaması, süreklilik arz etmesi ve doğal olarak aile dayanışmasının ya/ya da ailenin olanaklarının böylesi bir yardımlaşma için yeterli olmaması yer almaktadır. Yoksulluğa karşı aileyi öne çıkarmak, zayıflamış dayanışma ağlarına dayanmak yerine kurumsal düzeyde kamu kaynaklarını harekete geçirecek politikalar oluşturulmalıdır. Asgari gelir desteği uygulaması bunun bir yolu olarak gündeme getirilebilir. Bu destek, istihdam dışında kurgulandığı, birey temelli oluşturulduğu ve ön şartlara bağlanmadığı koşulda kadın yoksulluğuna ve özellikle herhangi bir

gelir getirici faaliyette bulunamayan yaşlı kadın yoksulluğuna karşı önemli bir dayanak olacaktır.

Sosyal yardımların yoksulluğun sonuçlarını hafifletme anlamında önemli olduğu yapılan çalışmalarda ortaya çıkmaktadır. Ancak bu yardımların amacı, neye hizmet ettiği, sosyal politika araçları içindeki yeri konusunda karışıklıklar bulunmaktadır. Kamu görevlileri ve Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı yetkilileri yardımların geçici olması, insanları tembelliğe alıştırmaması, vb. argümanlarla yardımlara yükledikleri anlamı açığa vurmaktadırlar (Buğra, 2003). Oysa uzun süreli işsizliğin yaygın olduğu, farklı nedenlerden kaynaklı çalışmanın olanaklı olmadığı, ekonominin istihdam yaratma kapasitesinin sınırlı olduğu bir ortamda yardımların sosyal politika içinde önemli bir yer tutacağı açıktır. Bağımlılığı artıran, seçme şansını elinden alan sürekliliği olmayan, koşulları belirsiz aynı yardımlar yerine hak temelli, süreklilik, düzenlilik ve nakdi olma özelliklerini içinde barındıracak bir biçimde yardım mekanizması yapılandırılmalıdır.

Sosyal yardımların önemli bir ayağını eğitim yardımları oluşturmaktadır. Kadın yoksulluğunu ağırlaştırıcı noktalardan biri çocuğun beslenmesinden, okula gönderilmesinden, giydirilmesinden kadınların sorumlu olmasıdır. Yoksul kadınlarla yapılan görüşmeler çocuğun beslenmesinin, okula gönderilmesinin kadın üzerinde yarattığı yükü çok açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Çocukların eğitim olanağından yararlanması için sadece kitapların değil tüm okul masraflarının ücretsiz olarak karşılanması, beslenmelerinin sağlanması için öğle yemeğinin ücretsiz olarak verilmesi gerçekleştirilmelidir. Böylelikle evde yeterli düzeyde beslenmeyen çocukların bu sorunları bir nebze çözülmüş olacaktır.¹⁰

Kadın yoksulluğu ile mücadelenin önemli bir ayağını da güçlenme çalışmaları oluşturmalıdır. Güçlenme kadının yapabilirliklerinin farkına varmasını, hayatı üzerine düşünmesini ve müdahale etmesini beraberinde getirecektir. Güçlenmenin belki de en önemli adımı ev ve aile dışında da hayatın kurgulanması, "dışa" açılma ve kendi kaderini tayin hakkı isteği olacaktır.

Sonuç

Yoksulluk elbette salt bir kadın sorunu değildir; ancak kadınlar hem daha yoksuldur hem de yoksulluğu erkeklerden farklı biçimlerde yaşamaktadır. Toplumsal düzlemde ve hane içinde kadınla erkek arasında var olan eşitsizlik, kadının erkeğe ve onun elde ettiği gelire bağımlılığı, kadın yoksulluğunun belirleyici özellikleridir. Bakım hizmetlerinin kadın işi olarak görülmesi ve "aile" ideolojisi, kadın ile erkek arasındaki eşitsizliklerin kalıcılaşmasını beraberinde getirmektedir. Bundandır ki uygulanacak her politika bu güç ilişkilerini değiştirmek ve eşitlemek üzerinden yapılandırılmalıdır.

Sonnotlar

¹ UNDP gelir ve tüketim yoksulluğuna bakarken 3 farklı veriyi kullanmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler için kullanılan ilk veri günlük 1.25 doların altında bir gelirle yaşamını sürdüren nüfus, ikinci veri günlük 2 doların altında bir gelirle yaşamını sürdüren nüfus ve son veri ulusal yoksulluk sınırının altında yaşamını sürdüren nüfustur.

² Gelişmiş ülkelerdeki yoksulluk için de 3 veriye bakılmaktadır. İlk veri günlük 4 doların altında bir gelirle yaşamını sürdüren nüfus, ikincisi günlük 11 doların altında bir gelirle yaşamını sürdüren nüfus ve sonuncusu ülkenin ortalama gelirinin %50'sinden daha azına sahip nüfustur.

³ Yoksulluğu sadece gelir değil "yapabilmek" olarak anlarsak, gelir elde eden kariyer sahibi kadınların da erkeklere göre eve daha fazla zaman harcadıkları, özellikle çocuk bakımı için, daha uzun süre çalıştıkları bundandır ki "gelir yoksulluğu" yaşamayan bu kadınlar için "zaman yoksulluğu" kavramının kullanılabilmesi sonucuna varılabilir.

⁴ İstatistik verileri haneyi bir bütün olarak ele almaktadır. Bu nedenle kadınlara ilişkin veriler daha çok işgücü piyasasına katılım sağlandığı ölçüde derlenebilmektedir. Ayrıca kadın yoksulluğu üzerine yapılan çalışmaların büyük bir bölümü niteliksel çalışmalardır. Kadınların deneyimleri üzerinden yoksulluğu anlama çabalarıdır. Bu çalışmalardan yoksulluğun yaygınlığı üzerine bir öngöründe bulunmak son derece güçtür. Türkiye'de yoksulluğun yaygınlığı/etkilediği nüfusu anlamlandırmak için Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı'nın verilerine bakılabilir. SYDV verilerinin de genel yoksulluğa ilişkin anlamlandırmalara olanak tanıdığı, cinsiyet temelli bir yaklaşımla derlenmedikleri göz önünde tutulmalıdır.

⁵ Türkiye'de 80'li yıllara kadar kentlerin özellikle İstanbul'un yeni gelen göçleri entegre edebildiği sonraki yıllarla birlikte kentin bu özelliğini yitirdiği belirtilmektedir (UNDP, Yeni Yoksulluk ve Türkiye'nin Değişen Refah Rejimi, 2003). Göçün biçim değiştirmiş olması seçime dayanmayan, hazırlığı yapılmayan zorunlu göç; inşaat sektörü, arazi rantı vb bir dizi neden ile yeni gelenlerin konut sorununun gecekondulaşma ile çözümlememesi iş olanaklarının sınırlılığı ile birleşince sonuç yoksulluk olmaktadır.

⁶ Şener Ü. (2012), Yayınlanmamış Saha Çalışması Raporu, 2013'de yayınlanması hedeflenmektedir.

⁷ Ev eksensiz çalışan kadınlar "iş hayatı" ya da "çalışma hayatı" içinde olmadıklarını düşünmektedirler.

⁸ 2006 İnsani Gelişim Raporuna göre Türkiye'de kadınların gelirinin erkeklere oranı %35'tir.

⁹ http://www.cpa.ie/publications/povertybriefings/Briefing13_PovertyInIreland-2000Data_2002.pdf. Son erişim tarihi, 2.12.2009.

¹⁰Dünya Bankası tarafından başlatılan ardından başarılı bulunduğu için SYDV tarafından devam ettirilen Sosyal Riski Azaltma projesi çerçevesinde yapılan şartlı nakit transferleri, çocuklarını okula gönderemeyen veya okuldan almak zorunda kalan aileleri ekonomik yönden desteklemektedir. Ancak bu ödemeler ailelerin çocukları okula göndermesi için verilmektedir. Çocukların aylık %80 devamsızlık sınırı aşmayacak şekilde düzenli olarak okula devam etmesi ödeme için yeterli olmaktadır. Ödemelerin çocukların eğitim harcamaları için kullanılıp-kullanılmadığını ölçmek son derece güçtür. Bu nedenle bu yardımlara ek olarak tüm eğitim masraflarının karşılanması, beslenmelerinin sağlanması hem annenin çocuk bakımından kaynaklı sorumluluklarını hafifletecektir hem de çocukların eğitim imkânlarından daha iyi yararlanmalarını sağlayacaktır.

Kaynakça

Ataç E ve Işık O (2012). Türkiye’de Yoksulluk Profilleri. *Koç Üniversitesi Sosyal Politikalar Sempozyumu*, Haziran 2012.

BMKP (Birleşmiş Millet Kalkınma Programı) (2006). *İnsani Gelişme Raporu* 2006, <http://www.undp.org.tr/Gozlem3.aspx?WebSayfaNo=720#humdev2>. Son erişim tarihi, 2.12.2009.

BMKP (Birleşmiş Millet Kalkınma Programı) (t.y.). *Human Development Report Technical Notes*. http://hdr.undp.org/en/media/HDR_20072008_EN_Technical_notes.pdf. Son erişim tarihi, 2.12.2009.

Bora A (2002). Olmayanın Nesini İdare Edeceksin: Yoksulluk, Kadınlar ve Hane. İçinde: Erdoğan N (der), *Yoksulluk Halleri “Türkiye’de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri*, İstanbul.

Bora A (2007). Yoksulluk Kader Olamaz. *Birgün Kitap*, Sayı 44.

Bradshaw S ve Linneker B (2003). Challenging Women’s Poverty <http://www.progressio.org.uk/sites/default/files/Challenging-womens-poverty.pdf>. Son erişim tarihi, 2.12. 2009.

Buğra A ve Keyder Ç (2003). Yeni Yoksulluk ve Türkiye’nin Değişen Refah Rejimi. Ankara: UNDP.

Buğra A ve Keyder Ç (2007). Bugünün Türkiye’sinde Yoksulluk ve Sosyal Politika. İçinde: *Yerel Yönetişim Yoluyla Yoksulluğun Azaltılması*. Friedrich Nauman Vakfı.

Buğra A ve Keyder Ç (t.y.). Sosyal Yardım Uygulamaları ve Toplum Yararlı Faaliyet Karşılığında Asgari Gelir Desteği Uygulaması. Ankara: UNDP.

Şener Ü (2012). Kadın Yoksulluğu. *Mülkiye Dergisi* 36(4), 51-67.

Buvinic M (1998). Women in Poverty: A New Global Underclass, [http://www.eif.gov.cy/mlsi/dl/genderequality.nsf/0/12D2A22FAC60DA74C22579A6002D950A/\\$file/womeninpoverty.pdf](http://www.eif.gov.cy/mlsi/dl/genderequality.nsf/0/12D2A22FAC60DA74C22579A6002D950A/$file/womeninpoverty.pdf)

Chant S (2006). "Re-thinking the 'Feminization of Poverty' in Relation to Aggregate Gender Indices", *Journal of Human Development*, 7(2), 201-220.

Chant S (2003). Female Household Headship and the Feminisation of Poverty: Facts, fictions and forward strategies, *New Working Paper Series 9*, Gender Institute London School of Economics.

Compat Poverty Agency (2002). *Income Distribution within Irish Households*. Dublin.

DB (Dünya Bankası) (2008). *Poverty Data A Supplement to World Development Indicators*. Washington DC: the World Bank.

Elder S ve Smith D (2004). *Global Employment Trends for Women*. Geneva: ILO.

KSGM (Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü) (2009). *Türkiye'de Kadının Durumu*. Ankara: KSGM.

Kümbetoğlu B (1994). Kadın Çalışma ve Evde Üretim. İçinde: *Dünyada ve Türkiye'de Sosyolojik Gelişmeler*. Sosyoloji Derneği.

McLanahan S S ve Kelly E L (1999). "Feminization of Poverty: Past and Present. İçinde: S J Chafetz (der), *Handbook of the Social Gender*. New York: Kluwer Academic.

Sen A (2007). *Poverty, Evil and Crime*, <http://ebookbrowse.com/amartya-sen-poverty-evil-and-crime-pdf-d330419>. Son erişim tarihi, 2.12.2009.

Şener Ü (2010). *Kadın Çalışmalarında Sosyal Etki Analizi, Amasya Örneği*. Ankara: Tepav Yayınları.

The Human Poverty Index (HPI), <http://hdr.undp.org/en/statistics/indices/hpi/>. Son erişim tarihi, 2.12.2009.

TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) Hanehalkı Bütçe Anketi, 2008.

TÜİK Hanehalkı İşgücü İstatistikleri 2011.

TÜİK Hanehalkı İşgücü İstatistikleri 2011.

Working poverty in the world, <http://kilm.ilo.org/2011/download/Chap1AEN.pdf>, ILO. Son erişim tarihi, 10.11.2012.